

Tarihsel Süreçte Aile Kurumunun Dönüşümü ve Geleceğine Yönelik Çıkarımlar[†]

Faruk TURĞUT*

ÖZET

İnsanlığın başlangıcından bu yana evrensel olarak her toplumda sağlıklı bir toplumsal hayatın ontolojik temeli olarak aile, toplumsal kurumlar arasında en büyük öneme sahip olmuştur. İnsanların yaşamlarını idame ettirdikleri ilk sosyal çevre olmasının yanı sıra aile insanı topluma, hayata bağlamakta ve böylece toplumun da sürekliliğini sağlamaktadır. Diğer taraftan toplumsal zeminde gerçekleşen olaylardan da etkilenmekte, dönüşüm yaşamaktadır. Aile tarihsel süreç içerisinde din ve gelenek gibi kendisine meşru birer dayanak bulmuş ve sosyal yaşamı düzenleyen bu kurumlar tarafından korunmuştur. Aynı zamanda da bu değerlerin nesiller arasında aktarılmasını sağlayarak bu kurumları ve sosyal yaşamın düzenini sürdürülebilir kılmıştır. Fakat yine aynı süreç içerisinde meydana gelen Aydınlanma, sanayileşme ve bunları da kapsayan modernizm gibi sosyo-ekonomik dönüşümler aile üzerinde önemli derecede tesir göstermiştir. Sunduğu alternatif yaşam tarzlarıyla modernizm geleneksel dönemde aileyi koruyan değerlerin aşınmasına neden olmuştur. Günümüze gelindiğinde ise aile varlığını korumakla birlikte bireyin yaşadığı dönüşümle birlikte kendi içerisinde mühim değişim geçirmekte, çözümler yaşamakta ve farklı türlerde ortaya çıkmaktadır. Tüm bu yaşananlar ailenin gelecekteki akıbetinin ne olacağı, ortadan kalkma gibi durumun söz konusu olup olmayacağı endişesini gündeme getirmiştir. Bu çalışmada aileyi analiz etme ve açıklamakta kullanılan, birbiri içine kümelenmiş ve teker teker referans gösterildiğinde yetersiz kalacak olan parametreler üzerinden ailenin incelemesi yapıldıktan sonra geleceğine yönelik muhtemel değerlendirmeler yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Aile, Din, Gelenek, Sanayileşme, Modernizm

The Transformation of Family in Historical Process and Its Possible Projection to the Future

Abstract

Since preliminary of humanity, family as ontological foundation of a right social life has universally maximal significance among of social institutions every society. As well as it is social environment that human beings maintain their living, family connects to society and life and so ensure scintinuity of society, too. On the other hand, it is affected by events which come true on social ground and experience transformation. Family has obtained some licit

[†] Bu çalışma 2014 yılında Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalında hazırlanan "Türkiye'de Aile Siyasetinde Yeni Dönem Politikaları: (2000 Sonrası Bir Değerlendirme)" başlıklı tezden derlenmiştir.

* Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü
fturgut@outlook.com

support such as religion, tradition in the historical process and have been protected by these institutions arranging social life. However, socio-economic transformations that occurred in the same process including Enlightenment, industrialization and modernism influence significantly to family. As modernism have presented alternative life styles, it have brought about the erosion of values preserving family in traditional period. At the present time, family guards its being, besides it experiences an important transformation in itself with transformation which includes individual experience, experience disengagement and appears in diverse specieses. All these revive doubts that what fate of family will become in the future, whether family will disappear or not. In this study, parameters used for analyze and explain family, collected into each other and be deficient when it is referenced one by one and will be used for analysis of family. Afterwards, concerning future of family practice possible estimations will be done.

Keywords: Family, Religion, Tradition, Industrialization, Modernism

GİRİŞ

Toplumun en küçük yapı birimi ve temel unsuru olan aile, insanlığın başlangıcından beri süreç içerisinde çeşitli etkileşimler sonucu değişikliklere uğrasa da varlığını günümüze kadar koruya gelmiştir. Aile, insanların yaşamlarını idame ettirecekleri ilk sosyal çevredir. Bireyin topluma, toplumsala geçişini sağlayan, hayata bağlayan köprüdür aile. İnsanın yaşamında bu denli önemli bir yer bulan aile kurumu, öteden beri sosyal bilimlerin ilgisini çekmiş; barındırdığı soru ve sorunlarla bilim adamlarının araştırmalarında temel itici güç olmuştur.

Toplumsal hayat içerisinde önemli bir işlev kümesine sahip olan ve bireyin, toplumun ve toplumsalın anlaşılması, analiz edilmesi adına birçok bilimsel alana kaynaklık eden aile, geçmişten bugüne çeşitli yollarla inceleme konusu edilmiştir. Söz konusu incelemelerde kimi araştırmacılar ailenin ekonomi, siyaset, eğitim ve din gibi diğer toplumsal kurumlarla olan ilişkisi üzerinde durmuş; kimi araştırmacılar ise daha yaygın olarak aileyi yerleşim yerlerine, yoğunluk ve işlevlerine, sosyo-ekonomik yapısına vb. sınıflamalar ile incelemişlerdir. Ancak aileyi inceleme noktasında başvuru böylesi yöntemler, ya bir ideal aile tipi oluşturarak diğer türler ile mukayese etmekte ya da ailenin etkilendiği dinamiklerden birine öncelik vermektedir. Bu yüzden ailenin açıklığa kavuşması noktasında yetersiz kalmaktadır. Birbiri içine yuvalanmış bu dinamikleri referans alarak yapılacak bir açıklamada biri diğerlerine nispeten daha baskın olabilir ancak tek başına açıklayamaz.

Buradan hareketle bu çalışmada geçmişten günümüze gelene dek ailenin tanımlanmasında ve şekillenmesinde etkili olan, onu toplumsalla irtibatlandıran ve süreç içerisinde yaşanagelen değişimi

gözlemleyebilmek adına merkezi öneme sahip izlek noktaları üzerinden bir analiz ortaya konulmaya; bunun akabinde de eldeki mevcut verilerden yola çıkarak ailenin geleceğine dair yorumlar yapılmaya çalışılacaktır.

1.GELENEKSEL DÖNEMDE AİLENİN TOPLUMSAL BİÇİMLENİŞİNDE ANA İZLEKLER: GELENEK, DİN VE EKONOMİ

1.1.Ailenin Geçmişe Dönük Yüzü ya da Geleceğine Yönelik Normatif Temel: Gelenek

Toplumsal hayatın temel bileşenlerini bünyesinde barındıran aile üzerinde, süre gelen dönem içerisinde etkili olan temel dinamik şüphesiz *gelenektir*. Doğaları gereği insanlar, en temel dürtüleri ve içgüdüleri ile onları topluluklar olarak bir arada tutucu, kendi yaşam deneyim ve tecrübelerine dayanarak inanç, değer, ahlak ve bir arada yaşamaya yönelik, her türlü toplumsal ilişkileri düzenleyici kurallar oluşturan sosyal varlıklardır (Aydemir&Tecim, 2012: 45). Genel olarak bir topluluğun kendinden önceki kuşaklardan devraldığı ve çeşitli yöntemlerle daha sonraki kuşaklara ulaştırdığı her türlü maddi/manevi kurum ve uygulamalar biçimi olarak tanımlanan gelenek, toplumların ortak değerlerini, bilgi ve davranış kalıplarını oluşturmaktadır. Bu vesileyle gelenekler bir yandan toplumların sürekliliğini sağlarken diğer yandan da toplumsal meşruiyetin kaynağı olmaktadır (Yılmaz, 2005: 40).

Toplumun sürekliliğini sağlaması ve ilişkilere, eylemlere meşru bir zemin sunması gibi olumlu yönlerinin yanı sıra gelenek, genelde toplum özelde ise aile hayatında aksi durumlar da doğurabilmektedir. Tek bir gerçeklik olmaktan ziyade kendisini insanın her türlü eyleminde, düşüncesinde, yaşamında gösteren gelenek çok yönlü yapısından dolayı aile üzerindeki etkisini belli unsurlar üzerinden daha anlaşılır kılar. Çünkü kimi durumlarda gelenek dinamik yapısından dolayı kendi sınırları içerisinde devinerek söz konusu unsurların oluşumunda etkin olmakta, kimi durumlarda ise bu unsurların karşısında baskın olarak yer almaktadır. Bir taraftan geçmişe hazinleştirerek insanlara sunarken, diğer taraftan insanların geçmişe takılıp kalmasına neden olmakta, yaşanan anın keşfedilmesini engellemekte ve insan hayatının diğer bileşenlerinin sınırlarını işgal etmektedir. Bunun en somut örneğini çoğu kere birbirlerine eş olarak görülen ve aynı düşünceleri savunan din ile olan gerilim oluşturmaktadır.

Toplumsal yapı içerisinde geleneğin bir parçası olarak var olagelen ve yaşanan gelişmeler karşısında yine geleneğe sığınarak

varlığını muhafaza eden aile, geçmişten bugüne toplumun yeniden üretilmesi işleviyle geleneklerin ve sağlanan meşru zeminin sürekliliğini temin etmiştir. Ancak gelenek süreç içerisinde sabit kalmamakta; aksine dönemin konjüktürel yapısına, talep ve ihtiyaçlarına binaen şekillenmektedir. Bu yönüyle gelenek sadece tarihsel bir olgu olmamakta; aynı zamanda ailenin aktarımı neticesinde tarihe etki eden, onu oluşturan bir hal kazanmaktadır. Gelenek ile tarih arasındaki işleyiş sürecinde aile, bir taraftan genel toplumsal gelenek sisteminin üreticisi olurken, diğer taraftan da oluşan sistemin taşıyıcısı, koruyucusu, muhafızı olmaktadır. Aile ifa ettiği rolleriyle toplumun kendi içinde dönüşümünü sağlayarak varlığının temeli olmuştur.

Aile toplumsal gelenek sistemindeki işlevsel konumunun yanı sıra kendi içinde, özel alanda da bir gelenek oluşturmaktadır. Aile içi gelenek sistemi, mahrem alana işaret etmektedir ki bu gerek kadın-erkek ilişkisinin gerek aileye daha sonra katılan üyeler arasındaki ilişkilerin gerçekleştiği alandır. Karşılıklı sorumluluk duygusuna dayanan ve samimi, cemaatsel ilişkiler örüntüsüyle oluşan özel alanda ailevi sorunlar, dertler, kederler, sevinçler, hüznler, sırlar, değerler, endişeler kısacası hayata ve söz konusu sınırlar içinde bulunan insanlara dair ne varsa her şey paylaşılır; toplumsal zemine taşınmaz, herkesle paylaşılmaz. Topluma ilintili olan, toplumun gelenek sistemi ile geçişlilik gösteren ve bu yapı üzerine artı ve eksiler ile şekillenerek oluşan özerk, aileye özgü olan geleneksel ağlar içinde yaşanır.

Geleneğin aile üzerindeki ve bu bağlamda topluma etki eden bir diğer önemli nokta ise toplumsal ve aile içi cinsiyet rolleridir. Gelenekle olan ilintisinden de anlaşılacağı üzere, tarih yüklü olan toplumsal cinsiyet, biyolojik olarak cinsiyet ayrımını ifade eden kadınlık ve erkeklikle alakalıdır. Kadın ya da erkek olmaya toplumun ve kültürün yüklediği anlamları ve beklentileri ifade etmektedir. Toplumun yapmış olduğu bu yüklemeler biyolojik özelliklere dayanmak zorunda olmadığı gibi bu fiziki özelliklerden de tamamen bağımsız değildir. Bu roller, tarihsel farklılıklara göre değişen şartlarda oluşmuştur. Erkeklerin kadına kıyasla daha güçlü bir fiziki yapıya sahip olması onun ev dışında bulunabilmesine izin verirken; fiziki zayıflığının yanı sıra çocuk doğurma özelliğiyle de kadının ev içinde, eve bağımlı bir rol üstlenmesini gerektirmiştir. Öğrenilerek kazanılan bu roller, aile içinde gerçekleşen sosyalleşme süreciyle aktarılmaktadır (Bayhan, 2012: 153-154).

Toplumsal şartlar içerisinde şekillenen gelenekler, toplumsal alandaki gibi kadın ve erkeğin aile içindeki rollerini de etkilemiştir. Modern öncesi dönemde kadına kıyasla daha güçlü bir fiziki yapıya sahip olması ve buna bağlı olarak evin geçimi ve ailenin korunması gibi daha önemli olarak addedilen işleri yerine getirmesinden dolayı erkek egemen bir toplum/aile yapısı oluştuğu varsayılmaktadır. Doğu ve Batı toplumlarının her ikisinde de geleneksel ataerkil yapı var olmaktadır. Ancak Ortaçağ'da, Batı'da daha ileri bir boyuta giderek kadın, çocuk ile aynı statüye indirgenip akıldan ve muhakeme yeteneğinden yoksun olarak tanımlanmakta; kendisi adına veya başkaları adına fikir yürütebilecek, ailenin problemleri konusunda kendisine danışılabilir bir birey olarak kabul edilmemektedir. Erkek çocuk büyüdükten sonra babası tarafından kabul edildiğinde statü olarak annesinden üstün sayılmaktadır (Çeler, 2012: 168-169; Ateş, 2000: 25-26). Aile içindeki bu geleneksel rol dağılımı babalık ve annelik kimliğinde de kendini göstermektedir. Şöyle ki baba aile içerisinde güç hiyerarşisinin tepesinde bulunmaktadır. Buna karşın anne, eşine tabi olmakla birlikte en önemli görevi çocuk yetiştirmek ve aileyi çekip çevirmektir. Durumu Rousseau "kadınlar annelik görevini iyi bir şekilde yerine getirdikleri takdirde erkekler de iyi bir koca ve baba olacak; çocukları ile arasında ise hakiki bir anne-çocuk ilişkisi oluşacaktır" (1966: 15) şeklinde ifade etmektedir. Böylesi bir ortam ailenin sağlıklı ve huzurlu bir şekilde sürekliliğini sağlarken, toplumunda aynı şekilde geleceğine etki edecektir.

1.2.Din: Aileye Kutsal Muhafız mı? Yoksa Emanet mi?

Doğal bir toplumsal örgütlenme şeklinde, insanlığın başlangıcından bu yana var olan ailenin süreç içerisindeki konumunu ve geçirdiği dönüşümü izleme noktasında önemli bir diğer olgu *dindir*. Aile, bazı çevrelerce ileri sürüldüğü gibi insanların aşkın ile olan iletişim ihtiyacını gideren ve bu çerçevede toplumsal değer ve kurallar üreten din tarafından oluşturulmamıştır. Buna karşın, aralarında karşılıklı dinamik bir ilişki söz konusudur. Tarih boyunca din aileyi etkilediği gibi aile de dini etkilemiş ve genel olarak birbirlerini kollaya gelmişlerdir (Aydın, 2013: 315).

Geçmişten günümüze dünya üzerinde pek çok din ve inanç sistemi yer almıştır. Gerek toplumsal şartların doğal sonucu olarak, insanlar tarafından oluşturulan ve büyük çoğunlukla ilkel toplumlarda karşımıza çıkan beşeri dinler; gerekse de kaynağı itibarıyla Allah'a dayanan semavi dinler olsun hepsi aileye büyük önem vermişlerdir. Dinlerin aileye verdikleri bu ehemmiyetin nedeni

şüphesiz ailenin toplum içinde bulunan konumu ve yerine getirdiği işlevlerdir.

En yaygın kabulde aile toplumun en küçük temsilidir. Yerine getirdiği toplumsallaştırma işleviyle var olan değer, inanç gibi kültürel öğelerin aktarımını gerçekleştirerek toplumun sürekliliğini, yeniden üretimini sağlamakta; böylece toplumsal düzeni ve meşruiyet zeminini meydana getirmektedir. Bu yönüyle birlik, bütünlük ve düzenliliğe vurgu yapan ve yine toplumda önemli bir meşrulaştırma aracı olan din ile birleşmektedir (Tekin, 2013: 236). Diğer yandan aile, dini toplumsallaşmanın merkezindedir. Dünyaya gözlerini yeni açan bireye dini değerlerin aktarıldığı ve buna ilaveten değerlerin gündelik hayatta karşılık bulup bulmamasının denetlendiği ilk yerdir aile. Subaşı'nın da ifade ettiği gibi "aile din ile birey arasındaki irtibatı sağlayan en önemli iletişim kanallarından biri sayılmaktadır. Bu hat, büyük dinsel organizasyonlara kuşaklar boyu yeni üyeler kazandırmanın devamlılığını da temin etmektedir" (2014: 103), böylece din toplumun her alanına yayılma şansı bulmaktadır.

Din ile toplumsala yönelik birçok ortak noktada buluşmasına ek olarak; dinin lehine bu kadar işlevsel bir özellik sergileyen ve birçok din tarafından kutsallık atfedilen aileye yönelik bütün dinler koruyucu, düzenleyici kurallar getirmiştir. Aile içindeki tüm faaliyetler evlenmeden boşanmaya, çocuk yapmadan onların kişiliklerinin inşasına, hatta hayata ilişkin tüm geçişlerinin kodlanmasına kadar her şey din sınırları içerisinde değerlendirilmiştir (Subaşı, 2014: 103).

Toplumun temelini teşkil eden ailenin toplumsal olarak meşru bir zeminde vücut bulmasının ilk şartı evliliktir. Evlilik, karşıt cinsten iki yetişkin bireyin toplumsal kriterler çerçevesinde birleşimini ifade etmektedir. Konuyu semavi dinler açısından ele alacak olursak, üç büyük din de aileyi esas almışlardır. Yahudilikte ve Hristiyanlıkta aile kurmak esastır; aile dini bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Ailenin yerine getirdiği üreme işlevi dinin ve egemenliğinin yeryüzündeki devamlılığının teminatı olarak görülmüştür. Buna ek olarak, Hristiyanlıkta aileye dini bir misyon yüklenmesinin yanında, onu manevi yükselmenin önünde bulunan bir engel olarak görmektedir. Katoliklerde ruhban sınıfının evlenmemesi bundan ileri gelmektedir. Evliliğin dini bir içeriğe sahip olduğu Hristiyanlık ve Yahudiliğin aksine, İslamiyet'te evlilik medeni bir işlemdir ve dini içerik taşımaz. Nikâhın camide veya bir din görevlisinin eşliğinde yapılması gerekmez (Tekin, 2013: 241-252). Hayatın her alanına

toplumsal düzenin sağlanması adına kurallar getiren İslamiyet, aileye de düzenleyici kurallar getirmiş, toplumun temeli olarak kabul ettiği ailenin kurulmasını teşvik etmiştir.

Evlenen bireyler birbirlerine karşı sorumluluk almalarının yanında birbirleri üzerinde bir takım haklara da sahip olmaktadır. Bireylerin karşılıklı hak ve sorumluluklarının yanı sıra her toplum ve kültür kimin kiminle hangi şartlar ve düzen içerisinde evleneceğini kendi değer, gelenek ve inanç sistemince belirlemiştir. Hemen bütün büyük dinler evliliğe, ailenin kurulmasına aynı şekilde büyük önem vermişler; bununla birlikte belirli sınırlamalar getirmişlerdir. Bu sınırlamaları en önemlisi şüphesiz tarih boyunca belirli istisnalar dışında tüm toplumlarda mevcut olan *ensest* ve *boşanma* yasağıdır. Bu yasağın kapsamı dinlere göre değişiklik göstermektedir. Yahudilikte bu yasağın kapsamı esnek bir yapı gösterirken, İslamiyet ve Hristiyanlık'ta birincil ilişkilerin yaşandığı geniş bir alanı kapsamaktadır. Hatta Hristiyanlık'ta bu alan daha sonraları kilise tarafından genişletilmiştir (Goody, 2004: 35). Dinlerin evliliğin sınırlarını helal-haram dairesinde belirlemesi aileye verdiği önemin ve atfettiği kutsallığın bir göstergesidir. Boşanma ise toplum tarafından belirlenen kurallara göre gerçekleştirilmesine rağmen hiçbir din tarafından hoş gözle bakılmamaktadır (Tekin, 2013: 262). Dinin, ailenin sağlıklı bir şekilde sürekliliğini sağlamak adına getirmiş olduğu bu yasaklara rağmen geleneklere, ekonomik ve siyasi çıkarlara binaen oluşturulan meşru zemin, toplum içerisinde bu yasakların çiğnenmesine imkân tanımaktadır.

Toplumsal zemin üzerindeki her şeyi çevreleyen ve anlamlandıran kurum olarak din, kadın ve erkeğin toplum ve aile içindeki yerini ve rollerini de yeniden şekillendirmiştir. Eril bir tarihsel geçmişe sahip olan Hristiyanlık ve Yahudilik, kadın-erkek arasındaki eşitsizliği giderici bir yenilik getirmemiştir. Her iki din içinde kadın, erkeğe göre daha alt düzeyde ve hatta erkeğe bağlı bir konumda bulunmaktadır. Bu dinlere mensup toplumlarda kadın, yeryüzüne günahı getiren ve erkeği mahveden, baştan çıkarıcıdır. Bu cinsiyet algısı, aile içindeki rol dağılımında da kendisini göstermektedir. Yahudilikte kadın, Tevrat'taki on emirde işaret edildiği üzere erkeğin kendisine sahip olduğu mülkiyet ilişkileri içerisinde bir nesne, bir meta olarak değerlendirilir. Aynı şekilde Hristiyanlık'ta da kadına erkeğin sadık bir hizmetçisi olması buyrulur ve kadın kilise mihrabı önünde erkeğe itaatkârlık yemini etmek zorundadır. Böylece toplumda süre gelen ataerkil yapıya dini meşruiyet sağlanmıştır. Fakat bunun yanında, yine her iki dinde de

kadının bu bağımlı konumuna karşılık, erkeklerden eşlerini sevmeleri ve saygı gösterilmeleri söylenmiştir (Bebel, 2013, 60-62; Tekin, 2013: 244-250). Varlıklarının yeryüzündeki sürekliliğinin sağlanması için aileye kutsallık atfeden bu dinler, aynı görüşe binaen çocuğa da kutsallık atfetmektedirler. Hristiyanlıkta çocuk, ilk aile olan Adem ile Havva'dan intikal eden ilk günah olarak kabul edilmektedir. Çocuk yapılan vaftiz töreni ile bu günahkarlıktan arınıp, yeni bir hüviyet kazandırılarak kutsal alanın sınırlarına dahil edilir.

Aynı şekilde ataerkil bir toplumsal geçmişe sahip olmasına rağmen, diğer iki semavi dinin kadın-erkek rollerine dair görüşlerinin aksine İslamiyet'te bu iki cins arasındaki fiziki/biyolojik farklar üzerinden farklı görevler tanınmışsa da eşit haklara sahip olmuşlardır. Kadın ve erkeğin birbirine üstünlük arz etmesinden ziyade birbirini tamamladığı görülmüştür. Kadın, duygularının coşkunuyla, şefkat ve merhamet yeteneğine fazlasıyla sahip olmasıyla erkekten üstün ve faziletlidir. Erkek ise, ağır toplumsal vazifeler ve evin yönetimi gibi sorumlulukları bakımından kadından daha üstündür. Kadın ve erkek eşittir; kadın tıpkı erkek gibi hayatı ve faaliyetleriyle ilgili olarak seçimde bulunma konusunda özgürdür. Ancak geçmişinde ataerkilliğin hakim olmasından dolayı, her ne kadar İslam vurgulamış olsa bile hakim olan geleneklerin bir kısmı kadına tanınan hakları yansıtmaktan uzaktır (Aktaş, 1997: 98-99). Kadınları kamusal alandan dışlayarak, aileye, özel alana hapsetmektedir.

İslamiyet'te çocuklar, "dünyaya gelen her çocuk, ancak İslam fitratı üzerine doğar, daha sonra anası, babası onu Yahudi, Hristiyan ve Mecusi yaparlar" (Gölcük, 2000: 99-100) hadisinden de anlaşılacağı üzere temiz ve günahsız olarak dünyaya gelirler. Yine hadiste görüldüğü üzere çocuğun aile içindeki eğitimi de çok önem taşımakta, bir nevi ebeveynlerinin dini açıdan sınavını oluşturmaktadır. Ebeveynlerin çocuğuyla olan sorumluluk ilişkisi tek taraflı değildir. Aksine çocuk da anne ve babasına karşı saygı ve sevgi gibi yükümlülük sahibidir. İslamiyet'te kadının ve erkeğin birey olarak yeri ayrı, anne ve baba olarak ise ayrıdır. Aile içindeki anne ve baba rolü kutsanmıştır. "Cennet anaların ayakları altındadır" hadisi de atfedilen bu kutsallığa işaret etmektedir. Çocuğun İslam açısından önemini gösteren bir diğer ritüel ise çocuğa verilen ismin kulağına ezan ve kamet okunarak söylenmesidir. Eski toplumlarda akrabalık bağlarının üflendiği ve çocuğun topluma asıl olarak katılmasını temsil eden isim koyma ritüellerindeki (Wach, 1995: 100-101) gibi çocuğun

kulağına ezan ve kamet okumak da çocuğa yapılan ilk dini telkin olarak değerlendirilebilir.

1.2.1.İktisadi Bir İşbirliği Olarak Aile: Ekonomik Üretim Gücü

Tarihsel süreç içerisinde aile yapısında etkili olan parametrelerden bir tanesi de *ekonomik üretim*dir. İşlevleri ve yapısı itibarıyla aile ile ekonomi arasında karşılıklı olarak organik bir bağ bulunmaktadır. Ekonomik hayattaki değişimler, aile hayatına yansımakta hatta yön verebilmektedir. Hakeza ailenin sahip olduğu dini ve sosyo-kültürel değer yapısı, ekonomik yönelimin nereye doğru olacağını tayin etmede aktif bir rol oynamaktadır (Ulutaş, 2013: 336). Diğer taraftan da birbiri içine yuvalanmış olan ilişkiler ağında varlık bulan toplumsal yapıda denetleme ve kontrol mekanizması olarak işlev yapan aile, ekonominin temel dinamiği olduğu değişimi toplum içerisinde dengeye kavuşturarak toplumun sürekliliğini sağlamaktadır.

Kesinlikten uzak varsayımlara sahip olduğumuz ilkel topluluklarda insanlar, avcılık ve toplayıcılık faaliyetleriyle yaşam mücadelesi vermişlerdir. Bu gruplar genellikle avcılığın erkekler, yiyecek toplayıcılığının ise kadınlar tarafından üstlenildiği, cinsiyete dayalı bir iş bölümü etrafında kurulmuşlardır (Marshall, 1999: 47). İş bölümünün şekillenişinde kadın ve erkeğin farklı fiziki özelliklerinin yanı sıra kadının doğurganlık özelliği de etkili olmuştur. Çocuğun bakımından dolayı kadın ev içinde ve eve yakın alanlarda gerçekleştirilen toplayıcılıkta yer almıştır. Basit bir yaşam süren bu toplumların işlevlerini yerine getirmede aileye bağlı olarak hayatlarını devam ettirdikleri ileri sürülmektedir (Can, 2013: 74).

Hayatlarının çoğunluğunu günlük ihtiyaçlarının karşılanması için geçiren bu topluluklarda insanların ekonomik faaliyetleri, bireylerin toplumdaki statülerini de etkilemiştir. Her ne kadar ortak mülkiyetin sonucu olarak eşit haklardan bahsedilse de kadının bu üretim sürecinde hem önemli derecede aktif olarak yer alması, hem de topluluğun nüfusunun artması anlamına gelen doğurganlık özelliği onu erkeğin üstünde bir statüye getirmiştir. Bu nedenle ilkel toplumlarda aileler *anaerki* özellik göstermektedirler. Başka bir şekilde ifade edilirse, hakimiyet annenin elindedir. Buna göre evin reisi annedir, miras anneden kızına geçmekte ve ayrılma durumunda ise evi erkek terk etmektedir (Marshall, 1999: 22; Aydın, 2011b: 41).

Uzun bir dönemi kapsayan bu göçebe, avcı-toplayıcı toplumlar, tarihte önemli bir kırılma noktasını ifade eden tarım devrimiyle büyük

değişiklikler geçirmiştir. Hayvanların evcilleştirilmesi ve toprağın işlenmesiyle yerleşik hayata geçilmiştir. Toprağın üretim sürecindeki başat konumu mülkiyet kavramını ortaya çıkarmıştır. Bu dönemde, bir üretim ve tüketim birimi olan ailede sistematik bir iş bölümü oluşmuştur. Kadın ve çocuklar da dahil tüm aile üyeleri üretim sürecine katılmıştır. Ailenin tüm üyelerini kapsayan toprağa bağlı üretim süreci, ailenin de şekillenmesinde etkili olmuştur. Sahip olunan arazi ölçüsü ve bu araziye işleme biçimleri ile çocukların da aktif olarak üretime katılmasından dolayı geniş aileler kurulmuştur (Giddens, 2012: 121). Gözden kaçmaması gereken önemli bir nokta, bu döneme geniş aile tipinin egemen olmamasıdır. Her ne kadar yapılan genellemelerde tarım dönemi için bu fikir ileri sürülse de yapılan araştırmalar, aile nüfusu açısından çekirdek ailenin geniş aileden daha yaygın bir şekilde varlığını göstermektedir. Bu farklılığın sebebi ise kırdaki herkesin elinde aynı büyüklükte toprak mülkiyetinin olmaması ve kentlerde ise insanların küçük el zanaatkarlığına dayanan işlerde çalışmasıdır.

Ekonomik üretimin temeli olan geleneksel aile ekonomik bir birlik olarak görünmesine karşın, toplumsal olarak da pek çok işlev yerine getirmektedir. Emre Kongar'ın aktardığı üzere aile, değinilen ekonomik işlevinin yanı sıra üyelerine prestij sağlama, eğitim -ki bu dini ve mesleki eğitimi de kapsamakta-, koruyuculuk gibi işlevlere de sahiptir (1991: 67). Aile bu işlevlerini dayanışmacı, akrabalık ve yardımlaşma bağlarının ve ilişkilerinin güçlü olduğu bir yapı içerisinde gerçekleştirmektedir.

Yaşanan tarım devrimi ile birlikte yerleşik hayata geçilmesi, toplumsal statülerde de farklılıklara neden olmuştur. Yerleşik hayata geçilmesi ve erkeğin tarımsal üretim araçlarını geliştirmesiyle, iş bölümünde yaşanan değişiklikler tarımın kadın mesleği olmaktan çıkarak, erkek mesleği haline gelmesine neden olmuştur (Can, 2013: 75). Gerek kadının tarımsal üretimde lazım olan emek gücünün farklılaşması sonucu azalan rolü, gerek erkeğin tarımsal üretim sonucunda tüketilebileceklerinin fazlasını üreterek oluşan artı değere el koyması ile kadının elindeki statü kaybolarak ataerkil (erkek egemen) yapıya geçilmiş, erkek toplumsal güç hiyerarşisinin üst kısmına yerleşmiştir. Kadın ise ev içinde ve eve yakın olan alanlarda üretimdeki yerini almıştır.

Geleneksel tarım toplumlarında çocuk, soyu devam ettirmenin bir aracı ve gelecekte ebeveynler için bir sosyal güvence olmanın yanında ucuz emek gücü anlamına da gelmektedir (Özyurt, 2013:

171). Günümüz algısından çok farklı olarak çocuklar *küçük yetişkinler* olarak görülmekte; içinde bulunduğu üretim tarzına göre zanaatkar yanında ya da aile çiftliklerinde eğitimden geçtikten sonra 5 ila 12 yaş arasında iş dünyasına dahil olmaktadır. Kısa bir sürecin ardından sorumluluk sahibi olarak yetişkinlerin yaşamında yer almaktadırlar. Dönemin çocuk algısını, hareketi zorlaştıran, bedeni disipline eden ve cinsiyet rollerini tescil eden giyim modellerinden de gözlemleyebiliriz (Öztan, 2013: 16-17).

2.MODERN DÖNEMDE AİLENİN TOPLUMSAL BİÇİMLENİŞİNDE ANA İZLEKLER: KÜLTÜREL VE EKONOMİK DEVRİM

2.1.Aileye Biçilen Seküler Temeller Ve Tekil Ailenin Kültür Koşulları: Kültürel Devrim

Moderniteyi herhangi bir ya da birkaç gelişmenin sonucu olarak ortaya çıkan bir kavram olarak ele almaktan ziyade, onu insan ya da toplumların, maddi ve manevi dünya üzerine düşünce tarzı olan bir zihniyet olarak ele almak toplum ve toplumsal üzerindeki etkisini göstermesi açısından daha faydalı olacaktır. Nitekim modernite, yaşanan birkaç gelişmenin bir sonucu olmaktan çok, yaşanan bu gelişmelerin bileşkesinde şekillenen bir düşünce sistemine tekabül etmektedir.

Kültürel devrim, asıl olarak insanın kendisini ve dünyayı algılama ve anlamlandırmada mevcut araçların yerine yenilerini keşfetmesi olarak tanımlanabilir. Modernitenin kültürel temellerini Hümanizm, Rönesans ve Aydınlanma hareketleri ile bunların bir sonucu olarak gelişen sekülerizm oluşturmaktadır. Modernitenin arka planındaki temel dinamik olarak Aydınlanma hareketinin merkezinde insanın kendi dışında bulunan tüm otoriteleri terk etmesi bulunmaktadır. Hemen her şeyin mümkün olduğunca aşkınlıklardan koparılıp, mantıksal bir yolla içkinliklerde yeniden kurulmasıdır. Tarih boyunca geleneklerin ve dinin ipoteğinde olan aklın özgürleştirilmesi (Aydın, 2011a: 58-59); başka ifadeyle geçmişte gelenek ve dinin egemen olduğu karanlık dünyadan, aklın aydınlattığı ve kendisinin tek otorite olduğu dünyaya geçiştir. Artık tüm sınırlanmışlıklardan kurtularak insanın özgürleşmesi, modernitenin vaadi olan kusursuz mutluluğun merkezi olmuştur. Modernitenin şekillenmesinde diğer bir önemli kavram olan sekülerizm ise Armağan'ın kaydettiği üzere dinin sosyal yapıdaki otorite ve geçerliliğini yitirmesi, insan aklının dini ve metafizik bağlardan kurtulması ve dinin bir vicdan meselesi haline gelmesini ifade etmektedir (1998: 87). Toplumsal zeminden soyutlanarak dinin

vicdanlara hapsedilmesi, toplumsaldan bireyselle değin düşünsel hayatın bütün boyutlarında etkiye yol açmıştır.

Ailenin, modernite gibi radikal dönüşümlerin yaşandığı bir süreçten etkilenmemesini düşünmek hayalî görünmekle birlikte böylesi derin bir şekilde darbe almasının nedeni modernitenin paradigmasının kendilerini geleneksel döneme karşıt olarak gerçekleştirmeleridir. İnsan akli ve iradesinin ön plana çıkmasını sağlayan bu hareketler, toplumda *bireyselleşme* sonucunu doğurmuştur. Bireyselleşme, her şeyden önce varlık olarak insanın çevresine göre öne çıkarılması anlamına gelmekte, beşeri oluşumlar insanın yapıp etmelerine indirgenmektedir. Burada önemli nokta, insanın kendi başınlığı ve nefsanî arzularını açığa çıkarabilecek itici bir gücün olmasıdır (Aydın, 2011a: 68). İnsanın gelenek ve dinden soyutlanarak bütünlüğünü yitiren toplumda birey olarak ortaya çıkması aile üzerinde de etkisini göstermiştir. Ailenin yapısı ve ilişkilerinde değişiklikler meydana getirmiştir. Burada kişi, her şeyden önce bağımsız bir kimlik sahibi olmuştur. 'Ben' kimliği insanın aile veya toplum içindeki diğer rollerinin önüne geçmiştir ki modern aile böylesi öznel kimliklerin bir araya gelmesinden meydana gelmiştir. Bu durum, geleneksel dönemin birbirine karşı sorumluluğa ve sadakate dayalı cemaatçi ilişkilerle örülü ailesinin dönüşümüne neden olmuş, sorumluluk duygularını ve aile aidiyetini köreltmıştır.

Bireyselleşme insana kazandırdığı bu yeni kimliğe ek olarak Aydın'ın da kaydettiği üzere kişiye *bağımsızlık* ve *özgürlük* duygusu getirmektedir. Bu kazanımlarıyla ortaya çıkan birey, başkalarına karşı üstünlük duygusuna bürünmektedir ki bu da çatışma sebebi olabilmektedir (2009: 92). Bu edinimlerin sonucu olarak ortaya çıkan bir çatışma, şüphesiz ailede olumsuz etkilere neden olacaktır. Çünkü aile ortak değerler etrafında oluşan bağlardan ve haklar noktasında belirli tavizlerle bir araya gelen eşlerden oluşmaktadır. Aksi bir durum aile ilişkilerinde çözümlere neden olacaktır.

Yaşanan kültürel dönüşümlerin aile üzerindeki önemli bir diğer etkisi de kutsallığın aşındırılmasıdır. Akli temel alarak dinin toplumsal alandan uzaklaştırılması, olguların dini dayanaklarının yıkılması, o güne değin toplumsal sistemin yanı sıra dinin de koruyuculuğuna ve meşruiyetine sahip olan ailenin de bu süreçten olumsuz etkilenmesine neden olmuştur. Yaşanan Aydınlanma ile gelenek ve dinin koruyucu kurallarının aşındırılmasıyla birlikte tahribata daha fazla savunmasız kalan aile kurumu, dönemsel olarak yaşanan diğer gelişmelerle birlikte hem niceliksel hem de niteliksel

olarak dönüşüm yaşamıştır. Söz konusu dönemde esas dönüşüm ailenin büyüklüğünde yaşanmasına karşın, temel dönüşüm aile içi sistemde ve işlevlerde meydana gelmiştir. Daha önce toplum içerisinde din ile birlikte kontrol ve denetleme görevi gören aile, kendi sınırları içerisine sıkıştırılarak toplumsal zemindeki etkinliğinin daralmasıyla bu işlevini yerine getiremez hale gelmiştir. Ailenin bu süreçte yerine getiremediği bir diğer işlev de dini sosyalleştirmedir. Beşer olarak dünyaya gelen bireyin toplumsal bir kimlik kazanmasının temelinde bulunan ailede, o güne dek gerçekleştirilen dini değer ve eylemlerin aktarılması ve yine bunların uygulanması noktasındaki denetim deformasyona uğramıştır. Ancak her ne kadar deformasyona uğramış olsa da dinin gelecek nesillere aktarımında ailenin rolü temel görünmektedir.

Temel paradigmalarıyla aileyi tahrip ederek gerçekleşmesine rağmen modernite, paradoksal olarak bir şekilde aileye de farklı şekilde önem atfetmiştir. Modern toplumun çoğulcu yapısı, bireyi her gün biraz daha göçmen, sürekli değişen, hareket eden bir varlık durumuna getirmiştir. Toplumun geleneksel temellerinden ayrıştırılması neticesinde günlük yaşamın ve bireyin hayatının çoğulculuk kazanmasının bir sonucu olan genel belirsizlik, dine güvenilirlik konusunda ciddi krizleri de beraberinde getirmiştir. Asırlardır insanın talep ve ihtiyaçlarına mutlak bir belirginlik getiren dine karşı güvensizlik oluşmuştur (Berger vd., 2000: 204-205). Yeni modern hayatın bu karmaşık ve belirsiz dünyasında özel alana tekabül eden aile, modern birey için bir sığınak olmuştur. Nitekim aile her ne kadar önemli ölçüde değişim geçirmiş olsa da birincil ilişkilerin gerçekleştiği zemin olarak var olmaya devam etmektedir. Onun değişmez işlevlerinden bir tanesi üyelerine sunmuş olduğu sevgi, güven ve dayanışma ortamıdır.

2.2.Modernitenin Yıkıcı Yüzü: Ekonomik Devrim “Sanayileşme, Kentleşme ve Göç”

Modernitenin temel dinamiğini oluşturan ekonomik devrim ile on sekizinci yüzyılda Batı’da yaşanan sanayi devrimi ve bu devrim etrafında şekillenen yeni bir ekonomik sistem kastedilmektedir. Bilginin ve insan zihninin sınırlarını yıkan yeni gelişmeler, sanayinin dinamiği olan teknolojinin ve yeni bir zihniyetin oluşumuna da yol açmıştır. Sanayi Devrimi, her şeyden önce üretim biçimindeki dönüşümü; tarım dönemindeki ihtiyacı karşılayacak kadar üretimin yerini alan toplu üretimi ifade eder. Bunun yanı sıra sanayileşme, yalnızca çok sayıda işçiyi gerektiren büyük girişimleri değil, üretim

için gerekli toplam işgücünü azaltan karmaşık makinelerin ve diğer araçların kullanılmasını da kapsamaktadır (Russell & Dora, 1979: 31). Sanayileşmeyle birlikte toplu üretim merkezi olarak ortaya çıkan fabrikaların emek ihtiyacı, bu merkezlere doğru büyük insan akımını ve kentleşme hareketlerini de beraberinde getirmiştir.

Toplumun ekonomik ve toplumsal yapısındaki değişmelerin ürünü olarak kentleşme, yaşanacak değişimin de nedeni olmaktadır. Bu haliyle kentleşmeyi, sanayileşmeye ve ekonomik gelişmeye koşut olarak kent sayısının artması ve bugünkü kentlerin büyümesi sonucunu doğuran, toplum yapısında artan oranda örgütlenme, işbölümü ve uzmanlaşma yaratan, insan davranış ve ilişkilerinde kentlere özgü değişikliklere yol açan bir nüfus birikim süreci olarak tanımlayabiliriz (Keleş, 2000: 19).

Toplumsal ve ekonomik değişimin ürünü olarak ortaya çıkan bir diğer kavram ise göçtür. Göçü farklı amaçlarla, bir noktadan başka bir noktaya doğru gerçekleşen nüfus hareketliliği olarak tanımlayabiliriz. Burada ele alındığı şekliyle göç ise ilkin ekonomik, daha sonraları ise keşfedilen yeni mekânın, kent hayatının sunduğu olanaklara ulaşmak amacıyla kırsal alandan kentlere doğru yapılan göçtür. Göç hareketleri, ailenin yeni geldiği ortamda karşı karşıya kaldığı işsizlik, yoksulluk ve bunların sonucu olarak yeni hayatın imkânlarından yararlanamama durumlarını açıklamada daha geniş veriler sunmakla birlikte bu çalışmanın odak noktası olan ailenin dönüşümü hususunda sağladığı veriler 'kentleşme' ile birlikte anlam kazanmaktadır. Bu yüzden göçün ailenin dönüşümü üzerinde olan etkileri kentleşme ile birlikte ele alınacaktır.

Yaşanan bu dönüşüm sürecinin aile üzerindeki gözlemlenen temel etkisi şüphesiz geleneksel dönemdeki geniş aileden modern çekirdek aileye geçiştir. Ancak buradaki geniş/çekirdek ayrımı, ailenin nicel yapısından ziyade nitel özelliklerine dayanmaktadır. Bu süreçte aile üyelerinin sayısında düşüş görülmekte ve bu gerçekten modernitenin bir özelliğini oluşturmaktadır. Fakat nasıl ki moderniteyle beraber geleneksel geniş aile tamamen ortadan kalkmadıysa, moderniteden önce de sadece geniş aileden söz etmek doğru görünmemektedir. Fukuyama'nın da aktardığı üzere, yakın dönemlerde yapılan tarihsel araştırmalarda da görüldüğü gibi modern evrimci anlayışın ileri sürdüğü nicel olarak geniş aileden çekirdek aileye düzenli bir geçiş olmamıştır (2005: 82). Yaşanan çizgisel dönüşüm daha çok nitel özellik göstermektedir. Başka bir deyişle ailenin yerine getirdiği işlevlerde bir değişim yaşanmıştır. Geleneksel

geniş ailede üstlenilen işlevlerin birçoğu, moderniteyle birlikte aile dışındaki kurumlara devredilmiştir. Her iki döneme de bakıldığında üye sayısı kaç olursa olsun, aile yerine getirmekle yükümlü olduğu işlevleri yerine getirmektedir. Geleneksel dönemde çekirdek aile işlevlerini yerine getirmeme lüksüne sahip olmadığı gibi, modern dönemde de geniş aile örneğinin çocuğun eğitim ya da meslek edinimini kendi içerisinde yerine getirme imkân ve lüksüne sahip değildir.

Ailenin açıklandığı üzere sanayileşme ve oluşan yeni kent kültürüyle birlikte zorunlu olarak küçülmesi gerekmemektedir. Ancak genel itibarıyla bu yönde eğilim göstermektedir. Bu eğilimin temelindeki neden, ortaya çıkan yeni üretim şeklinin ihtiyaç duyduğu emek gücünü karşılayacak daha fazla insana ihtiyaç duyması, böylelikle de kadının geleneksel dönemdekinden farklı şekilde, evin dışında bulunan iş hayatında yer almasıdır. Bu yüzden zamanının çoğunu işe ayırmak zorunda kalan kadının eve ve annelik rolüne zaman ayıramaması ailenin çekirdekleşmesine neden olmaktadır. Bir diğer etken de, kent ortamında artan hayat standartlarıdır. İnsanların gerek kendileri gerek ise çocuklarının yeni hayatın sunduğu bu imkânlara sahip olmasını istemesi daha az çocuk istemelerine neden olmuştur. Geleneksel dönemde iş gücü olarak değerlendirilen çocuk, modern kentte mevcut imkânlara ulaşılması noktasında maddi bir yük olarak görülmektedir. Çocuk sayısı ne kadar artarsa masraf da o kadar artacak, mevcut gelir ile elde edilen kaynaklar daha fazla kişi ile paylaşılacaktır. Bir üretim birimi olmaktan çok artık tüketim birimi haline gelen ailede ebeveynler, eldeki kaynakları çoklu olarak bölüşmekten ziyade az çocuk sahibi olarak, çeşitlenen ihtiyaçlarının tamamını sağlamak ve böylece mutlu olmak istemektedirler.

Sanayi ve kentsel yaşam iş, eğitim, bakım ve eğlence gibi geleneksel dönemde aile içerisinde gerçekleşen etkinliklerin ev dışına, uzmanlaşmış kurumlara kaydırılmasını sağlamıştır. Bu da ailenin en belirgin tarihsel niteliklerinin kimilerinden yoksun kalmasına neden olmuştur (Wirth, 2002: 101). Kadın ve erkekler evlerden uzaklaşarak fabrikalarda çalışmaya başlamış, küçük çocuklar bakım evlerine veya kreşlere gönderilmiş, eğitim çağında olanlar okullara yerleştirilmiş, boş zamanları değerlendirmek için de eğlence ihtiyacı yeni kent alanlarından tedarik edilmiştir. Bu gibi aileye özgü pek çok fonksiyonun Weber'in toplum içindeki her türlü fonksiyonu aileden daha iyi ifa edeceğini savunduğu bürokratik örgütlere devredilmesi (Kongar, 1991: 74), ailenin işlevsel olarak daralmasına yol açmıştır. Modern toplumda aile artık meşru zeminde üreme, çocuğun topluma kazandırılması ve psikolojik tatminin merkezinde yer almaktadır.

Modern hayatın karmaşasında ailenin başka hiçbir kurum tarafından karşılanamayacak psikolojik tatmin işlevi aileyi vazgeçilmez bir unsur kılmıştır. Modern sanayi ve kent toplumunda birey, farklı sosyal zeminlerde birbirinden bağlantısız olarak çok sayıda yeni kimlik ve roller edinmiştir. Yeni dönemde biyolojik kökenli olduğunu kabul ettiğimiz erkek ve kadın rolleri dahi değişime uğramıştır. Bu çoğulcu kimlik yapısı, tutarlı bir kimlik oluşturmamanın önünde engel oluşturmakta; bu çeşitlilik birey ile sosyal çevresi arasında mesafe duygusu yaratmaktadır (Zijderveld, 2010: 73). Bu karmaşık zihnin sonucu olan ve topluma mesafeli bireylerden oluşan zeminde güven problemi ortaya çıkmaktadır. Güvensizlik karşısında aile, üyelerinin sosyal ortamdan kaçıp, sığınacakları bir çatı olmuştur.

Modern toplumda geleneğin, dinin soyutlanması ve oluşan bireycilikle akrabalık bağları ve toplumsal dayanışma zayıflamıştır. Samimi sosyal ağların yerini ikincil ilişkilere bırakmasından dolayı aile, bireylerin bu ortamda daha da belirginleşen sevgi ihtiyacının karşılandığı tek mekân olmuştur. Aile pek çok işlevini kaybetse veya tersten ifade edilirse insanlar modern dönemde pek çok hizmet ve ihtiyacı kurumlar vesilesiyle karşılayabilse de aranan sevgi ve güven aile dışında tatmin edici bir şekilde karşılanamaz (Aktaş, 1995: 45). Sevgi ve güven arayışı her insan için önemli olmakla birlikte şüphesiz çocuklardaki yeri daha farklıdır. Bu durum, bürokratik kurumların ileri modern toplumlarda ailenin işlevlerini sağlayacağı düşüncesine dayanarak ailenin sonunun geldiğine dair görüşlere cevap niteliğindedir.

Ailenin işlevlerini yerine getirmeye başlayan bu modern kurumlar, ailenin geleneksel dönemdeki temel özelliklerinden birini daha erozyona uğratmıştır. Öncesinde bir mahremiyet alanı olarak şekillenen aile, gerek sanayi gerekse de kentleşmeyle dönüşüme uğramış, aile ile birlikte mahremiyet alanı da daralma yaşamıştır. Ebeveynler zamanlarının büyük bir bölümünü işte geçirirken, çocuklar ise bu süre zarfında kreş veya bakım evinde ya da okulda bulunmaktadır. Arta kalan vakitlerinin yine büyük bir çoğunluğunu kentin getirdiği yeni yaşam alanlarında geçiren insanlar ilişkilerinin önemli bir kısmını aile, özel alan dışında yaşamakta, ailevi olanları genele taşımaktadırlar. Daha önceleri aile içerisinde yaşanan işler, paylaşımlar artık aileden çıkarak alenilemiştir. Alenileşmenin bir diğer ayağını ise iletişim ağındaki yenilikler ve çeşitlilikler oluşturmaktadır. İnternet ağları, televizyon ya da gazete, dergi gibi yazılı basın yayınlarının artması ve buralarda aileye dair modern

değerlerin dayatılması, aile içinde gerçekleşen sevgi, aşk ve hatta cinsellik gibi konuların tartışılması ailenin mahrem kimliğinin yıkılmasına, bu kavramların da mahiyetlerinin boşalmasına, bayağılaşmasına neden olmuştur. Modernleşmede bir basamak olarak görülen bu durum, zaman zaman bazı toplumlar tarafından araçsallaştırılmış, bilinçli olarak yapılan bu gibi uygulamalarla mevcut aile yapısının sözde modern dizaynı için kullanılmıştır.

Modernite yirminci yüzyılın ikinci yarısı itibariyle kendisinin ürünü olarak bilgi, teknoloji, iletişim ve ulaşım alanındaki hızlı değişimlerin sonucu yaşanan küreselleşme ile kontrolsüz bir hal almıştır. Söz konusu gelişmelerle modern hayat, farklı bir boyut kazanmıştır. Yeni süreçte gözlemlenen önemli değişimlerden biri ekonomik üretim alanında olmuştur. Sanayi ve onun ihtiyacı olan fiziki iş gücünün yerini bu dönemde bilgiye dayalı bir ekonomi ve zihinsel iş gücü almıştır. Bunun sonucunda, önceleri fiziki güç farklılığına bağlı olarak kadınlar belli alanlarda çalışabilmekteyken; üretimin değişen yapısıyla kadın işin geçmiştekine kıyasla çok daha geniş bir alanında erkekle rekabet eder duruma gelmiş, milyonlarca kadın üretim sürecine dâhil olmuştur (Fukuyama, 2009: 20). Kadının başta ekonomi olmakla beraber sosyal hayatta daha aktif bir şekilde yer alması, modernitenin getirdiği eşitlik ve özgürlük kavramlarının daha aktif olarak yerleşmesine neden olmuştur. Oluşan bu eşitlik duygusu, geleneksel toplumda elinden alınan hakların kadına teslim edilmesi gibi pozitif bir sonuç taşımasının yanı sıra aile ilişkilerini çözen negatif bir boyut oluşturmuştur (Aktay, 2014: 182). Bu sıralanan gelişmeler, temelde modernitenin getirdiği bireycilik ve zedelediği dayanışmayı yeni dönemde yaşanan hızlı dönüşümlerle ileri boyuta taşımıştır. Bencilliğe evrilen bireycilik ile parçalanmış dayanışma sonucunda insanın insana olan tahammülü de büyük oranda darbe almıştır. Bu durumun en somut yansıması aile de kendini göstermiş, ailevi ilişkilerin çözülmesine neden olmuştur.

Artan bireycilik, yeni dünyanın sunduğu sınırsız özgürlük ile birlikte insanların toplumdan ve her türlü insanların ortak bir paydada birleşmesini sağlayan toplumsal ve ahlaki değer, norm ve kurallardan soyutlanmasını beraberinde getirmiştir. Sosyal normlar, sadece toplumsal düzeni sağlayan ilkesel kurallar bütünü olmanın ötesinde sosyal değerlerin üretildiği bir çeşit kaynak işlevi görmektedir. Bu kaynaktan neşet eden güven, birey için bağlayıcılık taşıyan toplumsal bir unsurdur (Aydemir: 2011: 77). *Kuralsızlık* ve bunun sonucu olarak *sosyal güvensizlik* ortamında birey insanlardan izole olmakta, toplum bir tarafa, ailesine karşı sorumluluklarını dahi

yerine getirememekte ve nihai olarak aileler parçalanmaya sürüklenmektedir. Bu durum, tekrardan bize özellikle modern dönemde kuralların taşıyıcısı ve denetçisi olan ailenin gerekliliğini göstermektedir.

3. AİLEYE KARŞI OLUŞAN MODERN TEHLİKE UNSURLARI VE GELECEĞİNE İLİŞKİN OLASI SENARYOLAR

Modern hayatın karmaşık ortamında, 1960'lardan sonra özellikle Batı dünyasında pek çok özgürlük hareketi ortaya çıkmıştır. Cinsel devrim, kadın özgürlük hareketi ve eşcinsellerin haklarının tanınması gibi akımlar toplumdaki aile yapısında hasara yol açmıştır (Fukuyama, 2009: 30). Cinsel devrimle birlikte ortaya çıkan, bireylerin cinsel ilişki partnerlerinin özgürce seçebilme imkânı, o güne kadar evlilik ve ailenin sağladığı meşru zeminde gerçekleşen ve üreme ile bir düşünülen mahrem ilişkileri aile dışına taşımıştır. İşlevselci düşünürlerce modern hayatın gereklerine cevap verebilecek ideal tip olan çekirdek ailenin de çözülmeye başlamasıyla alternatif olarak farklı birliktelikler ortaya çıkmaya başlamıştır.

Cinselliğin özgür ve üremeden koparılması, içeriğinin boşaltılması durumu eşcinselliğin daha fazla görünmesine neden olmuştur (Giddens, 2000: 72). Eşcinsellerin haklarının dile getirilmesi ve az sayıda da olsa bazı devletlerce tanınması, şüphesiz geçmiş dönemlerde de sapkınlık olarak anlaşılan bir olgunun toplumsal zemine taşınmasına ve alenileşmesine, yani normal bir kimlik unsuru gibi görünmesine neden olmuştur.

Bazı bölgelerde bir kimlik olarak kabul edilmelerinin ardından, evlilik hakkının da tanınmasıyla eşcinsel birliktelikler aileye karşı bir tehdit unsuru olarak ortaya çıkmıştır. Karşılıklı bağlılığa ve güvene dayanan, insanın duyduğu sevgi ihtiyacını karşılayabileceğini savunan bu birliktelikler gittikçe daha fazla tercih edilir olmaktadır. Artan tercihlerin arkasındaki nedenlerden biri, şüphesiz sorumluluk ve kurallara gelemeyen modern bireyin aile ve evliliğe yönelik kültürel ve toplumsal kurallardan muaf olmasıdır. Başka bir ifadeyle, toplumsal belirleyicilerle yönlendirilmemeleri, ilişkilerinin sınırlarını ve içeriğini kendilerinin belirlemesidir. İkinci bir neden olarak da tıp alanındaki gelişmeler gösterilebilir. Geliştirilen teknik ve uygulamalarla söz konusu bireyler artık heteroseksüel ilişki yaşamadan çocuk sahibi olabilmektedirler. Her ne kadar sayıları artsa da ve bazı devletler tarafından kabul görse de bu birliktelikler toplumumuzda olduğu gibi, genel olarak dünyada da sapkınlık olarak

değerlendirilmekte, toplumsal ve ahlaki değerler çerçevesinde ise bir çatışma alanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Aileye alternatif veya bir tehdit olarak oluşan bir diğer unsur da yine toplumsal ve cinsel özgürlükten beslenen *birlikte yaşamadır*. Yani yasal açıdan evlilik gerçekleşmemiş olmasına rağmen, ortak bir yaşam alanının, evin sorumluluğunun paylaşıldığı ve aralarında cinsel münasebetin var olduğu birlikteliklerdir (Adak, 2012: 222). Bu birliktelikler kimi zaman evlilik öncesi alışma süresi olarak oluşsa da kimi zaman evliliğe alternatif oluşturmaktadır. Her iki türü de geleneksel aile değerlerinin karşısında yer almaktadır. Cinsel ilişkide partnerini seçebilme özgürlüğü gibi yeni edinimlerin yanı sıra gelişen doğum kontrol ve korunma gibi tıbbi gelişmeler de birlikte yaşamı destekler nitelikte gelişmiştir. Bu birlikteliklerde göze çarpan en dikkat çekici nokta çiftlerin birbirlerine gereğinden fazla sorumluluk ve ilgi bekleyen çocuk gibi diğer unsurlara yer vermemeleridir. Süresi ne kadar uzun olursa olsun birliktelik, çıkış noktasında uzun süreli olmaktan arındırılmış görünmektedir.

Modern dönemde ailenin aleyhine olarak beliren bir diğer gelişme de *bekâr kalma*, yani bireylerin evlenmemesidir. İlişkilerin çözüldüğü ortamda insanların hayatlarını birleştirmede duyduğu güven kaygısı temel etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Yoğun bir iş hayatı içerisinde kişinin evliliğe yanaşmaması ya da yine ekonomik yetersizlik gibi maddi endişelerin yanı sıra artık insanlarda içsel olarak hâkim olan bağımsızlık duygusu insanları evlilikten uzaklaştırmaktadır. Önceleri toplumsal meşruiyet çerçevesinde, aile içerisinde gerçekleşen cinselliğin sınırlarını yıkması, yani insanların artık bu ihtiyaçlarını gayri meşru yollarla giderebilmesi aile kurumuna karşı bir tehdit oluşturmaktadır.

Modern yaşamın aileyi yüzleşmek zorunda bıraktığı bir diğer sosyal durum ise *boşanma* olgusu yani evlilik sözleşmesinin bitirilerek eşlerin ayrılmasıdır. Ebedi bir gerçeklik olarak ailenin varlığı aynı zamanda boşanma yani aile birliğinin sona ermesini de koşul olarak yanında taşımıştır. Geçmiş ve bugün arasında boşanmanın bir sorun alanı olarak anlaşılması yeni bir durum olmasa da bugünü geçmişten ayıran bazı hususlar boşanma etrafında yeni çözümler gerektirmektedir.

Değerler alanında yaşanan kriz, cemaatçi yaşamın yerini bireyselci ve bencil olana terk etmesi, paylaşımın artık mutluluk getirmemesi, teknoloji ve tekniğin imkânlarıyla bireyin sanal sosyalliklerde kendine alan açması, kentsel gelişmeler, çalışma

koşulları, cinsiyet rolleri, feminist söylem, ataerkil yapının kırılğanlığı vb. daha pek çok başlık boşanma konusunu bugüne ait olarak yeniden bir sorun alanı haline getirmiştir. Evlilik sözleşmesinde olduğu gibi, boşanma için zorunlu sayılan koşullar toplumdaki dinsel, değersel, normatif veya kültürel yapı tarafından belirlenmektedir (Aksan, 2013: 188). Moderniteyle birlikte yaşanan hızlı dönüşümle boşanmanın da içeriği değişmiş, daha sık karşılaşılır hale gelmiştir. Gerçekleşen boşanma vakıaları ve insanlardaki boşanma eğilimi, gerek toplumsal ahlak noktasında gerekse de ailenin geleceğine yönelik tehlike boyutuna ulaşmıştır.

Boşanmanın artmasındaki ve boşanmaya karşı eskiye göre daha ılımlı olan eğilimlerin bir dayanağını moderniteyle gelen yeni yaşam koşulları, maddi imkânlar oluşturmaktadır. Ekonomik durumun ve sosyal refahın yükselmesi yaşanan bu sorunsalın maddi temelini teşkil etmektedir. Bireylerin, özellikle kadının daha fazla iş hayatında yer alarak ekonomik yeterlilik kazanması ve oluşan güvensizlik ortamında insanlara karşı duyulan kaygıyla işlerine daha fazla sarılması, hem daha önce evliliğin bir gerekçesi olan ekonomik zorunluluğun hem de bu zorunluluğun bir parçası olduğu ailevi ilişkilerin çözülmesine neden olmuştur. Bunun yanı sıra ortaya çıkan modern örgütlenmelerin ailenin üstlendiği rolleri devralması ve bireylere yönelik yeni hak kazanımları da boşanmayı artıran nedenler olarak görülmektedir.

Boşanma eğiliminin diğer dayanağını ise temelinde bireyselleşmenin bulunduğu duygusal ve düşünsel nedenler oluşturmaktadır. Aşırı bireyselleşmenin neden olduğu insanların birbirlerine tahammülünün azalması ile aile içinde yaşanan en küçük sorunlar, mevcut hukuki hakların da tanıdığı imkânlar çerçevesinde boşanmaya kadar götürülebilmektedir. Ailevi meselelerin bu dereceye getirilebilmesinde, şüphesiz önceleri bu meselelerin çözümünde başvurulan ve yıpratılan bu ilişkilerin koruyuculuğunu da yapan ahlak, gelenek ve inanç değerlerinin etkilerinin azalmasının rolü yadsınamaz bir gerçektir. Söz konusu bu değerler, insanları ortak bir paydada buluşturmaktaydı. Bu değerlerin yanı sıra aile üyelerinin gündelik hayattaki duygu, düşünce ve belki de bunları kapsayan en önemlisi zamanın paylaşımı da ortak paydanın diğer bileşenlerini oluşturmaktadır. Ancak modernitenin sunduğu yeni hayat, belli bir dereceye kadar insanların bu paylaşımlarını kendi kendilerine karşılamalarına imkân vermekte, ister istemez insanları paylaşımdan uzaklaştırmaktadır. Duygusal olarak insanları boşanmaya götüren bir diğer etken de duygusal motivasyonun kaybedilmesidir. Yani

televizyon gibi basın-yayın yoluyla resmedilen romantik evliliklere dayanarak insanların yüksek beklentilerle evliliğe gitmesidir. Beklentiler ile gerçekte yaşananların uyuşmaması ya da mevcut evlilikte bu romantik tabloya dayanarak eşlerin birbirinden farklı beklentiler taşıması da günümüzde boşanma gerekçesi olabilmektedir. Arka planında genel nedenler yer alıyorsa da bu nedenler insanların hayatında farklı görünümde ortaya çıkarak çeşitlenebilmektedir. Başka şekilde ifade edilirse, modern hayatın insanların hayatına farklı oranlarda sirayet etmesi ve her insanın bu etkiyi farklı şekilde karşılmasına binaen boşanma nedenleri de çeşitlenmektedir.

Boşanma aile içindeki bireyler üzerindeki etkilerinin yanı sıra toplumsal hayat üzerinde ve toplumun sağlıklı bir şekilde sürekliliği noktasında da olumsuz etkilere neden olmaktadır. Boşanmanın çocuklar üzerindeki psikolojik etkilerine ilaveten Aktay'ın da kaydettiği üzere çocukların bütün bir aile içerisinde yaşayacağı toplumsallaşmanın tek bir ebeveyn tarafından sağlanması ve hatta modern dönem şartları içerisinde bunu dahi bulamaması toplumun sürekliliği noktasında olumsuzluk taşımaktadır (2014: 184). Şüphesiz sağlam bir aile yapısı, içinde yetişen dengeli, kendini gerçekleştirmiş, sağlıklı nesillerle istikrarlı bir toplumun taşıyıcısı olacaktır.

Modern hayatta yaşanan cinsel devrimler, aşırı bireycilik ve ailenin işlevlerindeki daralma bir taraftan boşanma oranlarını artırırken; diğer taraftan da aileye alternatif birlikteliklerin oluşmasına neden olduğu mevcut durum, ailenin geleceğine ilişkin endişelerin oluşmasına neden olmaktadır. Bu endişeler sosyal bilimcilerin de dikkatini cezbetmiştir. Sahip olduğu toplumsal işlevleri yerine getirdiği sürece ailenin var olacağını söyleyen işlevselcilere karşın, ailenin ortadan kalkacağına ve ortadan kalkmasının gerekliliğini savunan toplumbilimciler de bulunmaktadır. Ailenin ortadan kalkacağı hususunda kehanette bulunan fikirler, materyalist dünya görüşünden beslenen Marksizim ve feminizmin türevleridir.

Marksizme göre aile, insanlar arası mülkiyet ilişkilerinin bir sonucu olarak sonradan ortaya çıkan ve devletle aynı paralelde toplumsal eşitsizliklerin kurumsallaşmasını sağlayan bir kurumdur. Yaşanacak olan devrim ile birlikte mülkiyet ilişkilerinin belli bir eşitlik temeline oturacağı bir komünist toplumda aileye de gerek kalmayacak ve yıkılacaktır (Aktay, 2014: 182). Aileye karşı çıkan bir diğer düşünce de feminizmdir. Ataerkilliğin eleştirisini temel alan ve kadın kimliğine odaklanan feminizme göre aile, kadın kimliğini

toplumsal hayatta ikinci plana atan ve bunun sürekliliğini sağlayan bir kurumdur. Geleneksel ailedeki erkek egemenliğinin yanısıra kadının annelik, doğum, cinsel haz, çocuk bakımı, ev işleri vb. gibi aile içi rolleri icra etmesi kadının bu bastırılmışlığını pekiştirmektedir (Tekin, 2010: 48-50). Feminist hareketler kadın kimliği üzerinde ailenin aleyhine olacak etki yaratmıştır. Bunların başında kadının cinsel yaşam özgürlüğü, kadın bedeninin egemenliği ve doğum ile birlikte kadının bireyselliği gelmektedir. Bu söylemlerle birlikte kadınların elde ettikleri hukuki hak ve ekonomik özgürlükler; günümüzde aileye yönelik oluşan tek ebeveynli aile, boşanma ve eşcinsel birliktelik gibi tehditlerin önemli bir nedenini oluşturmaktadır.

SONUÇ

Ortaya çıkışına dair farklı fikirler ileri sürülse de tarihin başlangıcından bu yana insanla birlikte, toplumun temel unsuru olarak var olan aile, günümüze değin çeşitli değişimler yaşayarak varlığını koruya gelmiştir. Bir yandan gerek insan hayatında gerekse de toplumsal hayatta yerine getirdiği işlevler hasebiyle yine toplumsal mekanizmalarla muhafaza edilmiştir. Diğer yandan ise toplum içerisinde hayatın getirdikleriyle birlikte bazen tehlike uyandıracak seviyede çeşitli değişimlere sahne olmuştur.

Geleneksel dönemde toplumun şekillenişinde, düzeninde, yeniden üretiminde ve muhafazasında etkin rol oynayan toplumsal değerler ve inançlardan oluşan gelenekler ile din kurumu ailenin koruyucusu olmuştur. Grift bir yapı teşkil eden bu ilişkide aile bir yönüyle din ve geleneğin getirdikleriyle korunurken, bir yönüyle de kendisi bu yapıları muhafaza etmekte, bunların yeni nesillere aktarımını sağlama ve en sıkı şekilde denetimini yaparak toplumsal sürekliliğini temin etmektedir. Aile her ne kadar toplumsal zeminde değişimin direnç noktası olarak yer alsada da değişimin araçsallığını da üstlenmektedir. Söz konusu kuralların konjüktürel bağlamda, sınırlar çerçevesinde yeniden tanımlanmasını sağlamaktadır. Aile içi ilişkilerin, bireylerin hak ve ödevlerinin, ailevi rollerin, sınırların ve özgürlüklerinin belirlenme noktasında din ve gelenek gibi etkili olan bir diğer etken de ekonomik üretimdir. Ailenin bilhassa varlığına ve korunmasına vurgu yapan din ve gelenekten farklı olarak ekonomik gelişmeler, toplumsal zeminde de meydana getirdiği diğer değişimlerle birlikte ailenin değişiminde ve yeniden şekillenişinde temel dinamik olmuştur. Bireylerin aile içi ve toplumsal cinsiyet rollerinin tayin edicisi olarak yer almıştır.

Ardı ardına yaşanan köklü değişimler temelinde oluşan moderniteyle, toplumsal yaşam ile birlikte aile de köklü değişimler yaşamış, temel dayanaklarını kaybetmiştir. Her şeyden önce geleneksel dönemde muhafızlığını yapan din ve gelenek, akli ön plana alan Rönesans, Aydınlanma ve toplumsalından dinden arındırılmasını ileri süren sekülerizm ile modern dönemde toplumsal etkinliğini kaybetmiştir. Bu durum aynı süreç içerisinde meydana gelen diğer gelişmelere karşı aileyi savunmasız bırakmıştır ki bu gelişmelerin başında sanayi devrimi gelmektedir. Sanayi devrimi kurulu olan düzeni alt üst etmiş, toplumsal yapının kendi ekseninde yeniden inşasını zorunlu kılmıştır. Bunun bir uzantısı olarak göç ve kentleşme gibi ekonomik temelli olgular da ailenin modern dönemde evsizliğinin bir nedeni olmuştur.

Yirminci yüzyıldan sonra teknoloji ve iletişim alanındaki yenilikler, insanın dünyaya hâkim olma çabasının bir sonucu olarak yaşanan sürecin aksine kontrolden çıkmasına neden olmaktadır. Modernitenin yeni boyutunda aile, üzerine inşa edildiği değerlerin aşındırılmasıyla birlikte köklü dönüşümler yaşamakta ve biçim değiştirmektedir.

Modernite ile birlikte farklı şekillerde biçimlenmiş ve değersel boyutta önemli bir dönüşüm yaşamış olsa bile bugün halen toplumsal zeminde işlev gösteren bir aile mevcut olmaktadır. Materyalist fikirlerin ortaya koyduğu ailenin yok olacağına dair fikirler ve bu fikirler için öne sürülen gerekçeler şüphesiz gerçeği tam anlamıyla yansıtmamaktadır. Lakin ailenin mühim bir dönüşüm içinde olduğu ve şekillenmekte olan hayatta birçok risk alanı ile yüzleştiği bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır.

Kaynakça

Adak, N. (2012). Evlilik mi? Birlikte Yaşama mı?, *Değişen Toplumda Değişen Aile* içinde, Ed: Nurşen Adak. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Aksan, G. (2013). Evlilik ve Ayrılma: Ailenin Kurulması ve Sona Ermesi, *Sistemik Aile Sosyolojisi* içinde, Ed: Mustafa Aydın. Konya: Çizgi Kitabevi, 169-194.

Aktaş, C(1995). *Mahremiyetin Tükenişi*, İstanbul: Nehir Yayınları.

Aktaş, C. (1997). *Devrim ve Kadın* (2. Baskı), İstanbul: Nehir Yayınları.

Aktay, Y. (2014). Modern Dünyada Ailenin Toplumsal Dönüşümü ve Muhtemel Geleceği Üzerine Mülâhazalar ve Geleneğe Dayalı Problemler". *Aile Sosyolojisi Yazıları* içinde, Ed: Mustafa Aydın, İstanbul: Açılım Kitap, 181-188.

Armağan, M. (1998). *Gelenek ve Modernlik Arasında* (2. Baskı), İstanbul: İz Yayıncılık.

Ateş, A. O. (2000). *Hadis Temelli Kalıp Yargularda Kadın*, İstanbul: Beyan Yayınları.

Aydemir, M. A. ve Tecim, E. (2012). “Türk Toplumunda Aile ve Dinin Toplumsal Sermaye Potansiyeli”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 28, 42-59.

Aydemir, M. A. (2011). *Sosyal Sermaye*, Konya: Çizgi Kitabevi.

Aydın, M. (2009). *Moderniteye Dışarıdan Bakmak*, İstanbul: Açılım Kitap.

Aydın, M. (2011a). *Güncel Kültürde Temel Kavramlar*, İstanbul: Açılım Kitap.

Aydın, M. (2011b). *Kurumlar Sosyolojisi* (3. Baskı), Ankara: Kadim Yayınları.

Aydın, M. (2013). Aile ve Din/İslam. *Sistemantik Aile Sosyolojisi* içinde, Ed: Mustafa Aydın, Konya: Çizgi Kitabevi, 315-333.

Bayhan, V. (2012). “Beden Sosyolojisi ve Toplumsal Cinsiyet”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi* 63, 147-164.

Bebel, A. (2013). *Kadın ve Sosyalizm*, Çev. Saliha Nazlı Kaya. İstanbul: Agora Kitaplığı.

Berger, P. L. vd. (2000). *Modernleşme ve Bilinç* (2. Baskı), İstanbul: Pınar Yayınları.

Can, İ. (2013). Ailenin Tarihsel Gelişimi: Dünü Bugünü ve Yarını, *Sistemantik Aile Sosyolojisi* içinde, Ed: Mustafa Aydın, Konya: Çizgi Kitabevi, 65-91.

Çeler, Z. (2012). “Annenin Serüveni: Kadının Anne Olarak Toplumsal Kurgulanışı”. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 63, 165-181.

Fukuyama, F. (2005). *Güven* (3. Baskı), Çev. Ahmet Buğdaycı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Fukuyama, F. (2009). *Büyük Çözülme* (2. Baskı), Çev. H. Kaya. İstanbul: Profil Yayıncılık,

Giddens, A. (2000). *Elimizden Kaçıp Giden Dünya*, Çev. Osman Akınhay. İstanbul: Alfa Yayıncılık,

Giddens, A. (2012). *Sosyoloji Kısa Fakat Eleştirel Bir Giriş* (4. Baskı). Çev. Ülgen Yıldız Battal. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Goody, J. (2004). *Avrupa’da Aile*, Çev. Serpil Arısoy. İstanbul: Literatür Yayıncılık.

- Gölcük, Ş. (2000). *Din ve Toplum*, İstanbul: Esra Yayınları.
- Keleş, R. (2000). *Kentleşme Politikası* (5. Baskı), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Kongar, E. (1991). “Türkiye’de Aile: Yapısı, Evrimi ve Bürokratik Örgütlerle İlişkileri”. *Aile Yazıları: Kültürel Değerler ve Sosyal Değişme cilt. 2* içinde, Ed: Beylü Dikeçligil ve Ahmet Çiğdem, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları, 61-89.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev: Osman Akınhay ve Derya Kömürçü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Özyurt, C. (2013). *Çocukluk Sosyolojisi, Aile Sosyolojisi* (3. Baskı) içinde, Ed: K. Canatan ve E. Yıldırım, İstanbul: Açılım Kitap, 155-181.
- Öztan, G. G. (2013). *Türkiye’de Çocukluğun Politik İnşası* (2. Baskı), İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Rousseau, J. J. (1966). *Emil* (6. Baskı), Çev. Hilmi Ziya Ülken vd. İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- Russell, D. & ve Russel, B. (1979). *Endüstri Toplumunun Geleceği*, Çev. Melih Ölçer. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Subaşı, N. (2014). Toplumsal Değişme, Aile ve Yeni Risk Alanları, *Aile Sosyolojisi Yazıları* içinde, Ed: Mustafa Aydın, İstanbul: Açılım Kitap, 101-117.
- Tekin, M. (2010). “Feminist Tezlerle Aileyi Okumak”, *Umrans Dergisi* 187, 48-53.
- Tekin, M. (2013). Dinlerin Perspektifinden Aile Kurumu, *Aile Sosyolojisi* içinde, Ed: K. Canatan ve E. Yıldırım. İstanbul: Açılım Kitap, 235-262.
- Ulutaş, E. (2013). Aile-Ekonomi İlişkisi, *Sistemik Aile Sosyolojisi* içinde. Ed: Mustafa Aydın, Konya: Çizgi Kitabevi, 335-355.
- Wach, J. (1995). *Din Sosyolojisi*, Çev. Ünver Günay. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Wirth, L. (2002). Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentleşme, *20. Yüzyıl Kenti* içinde, Ed./Çev. Bülent Duru ve Ayten Alkan, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 77-106.
- Yılmaz, H. (2005). “Gelenek, Gelenekçilik, Gelenekselcilik”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 31, 39-53.
- Zijdeveld, A. C. (2010). *Klişelerin Diktatörlüğü*, Çev. Kadir Canatan. İstanbul: Açılım Kitap.